

İstisnâ' Akdi ve Modern Dönem İslâmî Finans Uygulamalarındaki Yeri

Istisnâ' Contract and Its Place in Islamic Finance Practices in the
Modern Period

Yunus ARAZ

Dr. Öğr. Üyesi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi,
İslam Hukuku Anabilim Dalı

Dr. Lecturer, Eskişehir Osmangazi University, Faculty of Theology,
Department of Islamic Law, Eskişehir / Turkey
yaraz@ogu.edu.tr

ORCID ID: 0000-0003-1582-3176

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 7 Ağustos / August 2020

Kabul Tarihi / Date Accepted: 23 Ekim / October 2020

Yayın Tarihi / Date Published: 31 Aralık / December 2020

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Aralık / December

DOI: 10.29288/ilted.777979

Atıf / Citation: Araz, Yunus. "İstisnâ' Akdi ve Modern Dönem İslâmî Finans Uygulamalarındaki Yeri / Istisnâ' Contract and Its Place in Islamic Finance Practices in the Modern Period". *ilted: ilabiyat tetkikleri dergisi / journal of ilabiyat researches* 54 (Aralık / December 2020/2), 253-277. doi: 10.29288/ilted.777979

İntihal: Bu makale, özel bir yazılımca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.
Plagiarism: This article has been scanned by a special software. No plagiarism detected.
web: <http://dergipark.gov.tr/ilted> | <mailto:ilabiyatdergi@atauni.edu.tr>

Copyright © Published by Atatürk Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi /
Ataturk University, Faculty of Theology, Erzurum, 25240 Turkey
Bütün hakları saklıdır. / All right reserved.

Öz

İstisnâ' akdi klasik fıkıh eserlerinde yerini bulan ve Hz. Peygamber döneminden itibaren insanlar arasında yaygın olarak kullanılan bir akittir. Fıkıhın gelişimiyle birlikte bu akitle ilgili de geniş bir bilgi birikimi oluşmuştur. Tarihi süreçte ihtiyaçlara binaen akdin uygulama biçimi ve şartlarında son dönemlerde bazı gelişmeler olmuştur. Özellikle Osmanlı'nın son dönemlerinde kabul edilen *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye* ile akdin genişletildiği ve zamanın ihtiyaçlarına göre içtihatlar arasında tercihe gidildiği görülmektedir. Günümüzde İslami finansın gelişimine paralel olarak yeni finansman teknikleri geliştirme çalışmaları devam etmektedir. Bu bağlamda klasik bir akit hüviyeti arz eden *istisnâ' akdi* de barındırdığı özel durumlar sebebiyle İslami finans alanında rağbet görmeye başlamış ve çeşitli uygulamalarda kullanılmaktadır. *İstisnâ' akdi*, tarıma dayalı ekonomik yapının hâkim olduğu toplumlarda, insanların ihtiyaç duyduğu bir akit olmakla birlikte; sanayi ve mühendisliğin hâkim olduğu günümüz dünyasında daha fazla ihtiyaç duyulur hale gelmiştir. Bunun için akdin, farklı çalışmalara konu olması ve finans alanında yeni ürünlerin oluşturulmasında, aktif bir şekilde kullanılması gerekmektedir. Çalışmada *istisnâ' akdinin* fıkıh eserlerinde işlenişi ele alınarak günümüzdeki uygulamaların fihhi boyutu bu çerçevede değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Fıkıh, Katılım Bankacılığı, İstisnâ' Akdi, Alt (Paralel) İstisnâ', Selem, Sukûk, Yap-İşlet-Devret.*

Abstract

İstisnâ' contract is a type of contract which is widely found in classical fiqh works and widely used among people since the period of the Prophet. With the development of fiqh, a wide knowledge has accumulated around this contract. There have been changes in the way the contract is applied and in its conditions based on the needs. It is seen that, particularly with the *Majalla al-Ahkâm* which is adopted in the late periods of Ottoman Empire, the contract is widened and a preference is made among the case law depending on the needs of time. Today, in parallel with the development of Islamic finance, new financial techniques are under development. In this context, *istisnâ' contract*, which is a classical contract, has started to be popular in the field of Islamic finance due to the special situations it contains and is used in various applications. Whereas the *İstisnâ' contract* is a type of contract that people needed in societies where agriculture-based economic structure was prevalent, though not at the level of *selem contract*, it is a contract needed more in today's world where industry and engineering are dominant. For this, it is necessary that the contract is a subject of difference issues and used actively in the formation of new products in the field of finance. In this study, the account of *istisnâ' contract* as handled in the fiqh works will be analysed and the jurisprudence dimension of current practices will be tried to be studied within this framework.

Keywords: *Fiqh, Participation Banking, İstisnâ' Contract, Sub (Parallel) İstisnâ', Selem, Sukûk, Build-Operate-Transfer.*

Extended Summary

İstisnâ' is one of the classical fiqh agreements, and in the most general definition, it is to order a work whose qualifications are predetermined. It is an agreement that has been applied since the time of the Prophet and is mostly considered separately in the works of the Hanafî sect. In works other than Hanafî sect, it is generally evaluated in the context of the *Selem* agreement and is seen as legitimate within the terms of the *Selem* agreement. Especially in the Hanafî sect, the *İstisnâ'* was considered legitimate under various conditions, and parallel to the change and development of time and needs, various changes and developments occurred in the structure and conditions of the agreement. In this study, firstly, the basic conditions sought in the *İstisnâ'* in classical sources are mentioned without going into detail. Then, some applications that are realized today based on the *İstisnâ'* were

examined. In this context, first of all, the place of the İstisnâ' in today's Turkish law has been discussed and the application areas of the İstisnâ' have been mentioned. It is seen that the İstisnâ' is actively used today, and it is used both for small-scale order contracts and for high-cost orders such as infrastructure needs, contracting works, manufacturing of vehicles such as trains, ferries, and planes. These transactions are compatible with fiqh in terms of contract; however it causes a problem regarding fiqh since mainly interest-based financing methods are preferred today in the implementation of such high cost transactions. Later in the study, sub-parallel İstisnâ' application implemented in participation banks depending on the İstisnâ' was mentioned. İstisnâ' is a contract that can be used to solve financial problems in participation banks and the business world due to many reasons such as having a fixed term fee, being a product-based contract, binding, and a flexible contract in terms of duration. In participation banks, financing based on İstisnâ' is generally preferred in the construction-building sector and trade finance areas for goods whose construction or procurement can take a long time. The process takes place in two stages and the person who wants to place an order first makes an İstisnâ' with the participation bank and orders the product. Later, the participation bank has the product manufactured by ordering another person and delivers it to its customer based on the previous İstisnâ'. It is seen that this practice, which is considered as İstisnâ'-sub İstisnâ' in the literature, is compatible with fiqh in theory. However, there are some problems in practice and they need to be fixed. Primarily, this İstisnâ' transaction made in participation banks should not be in the form of performing an interest-bearing transaction implicitly. In addition, the obligations imposed on the parties by the İstisnâ' must be fulfilled. As required by the first contract, if the bank conducts research to produce the product or to produce it for someone, follows the production stages of the product, takes delivery of the product personally and takes its responsibility and then delivers it to the customer in accordance with the first İstisnâ', it will eliminate the doubts that will arise in the minds in terms of fiqh. Otherwise, the bank will be seen only as a credit institution and it will be brought to the agenda that this contract is not an İstisnâ' but a loan agreement. Another application considered in our study is İstisnâ' sukuk (work certificate). İstisnâ' sukuk is a type of bond that is sold on the basis of the İstisnâ'. It is generally used for financing construction and contracting projects and large infrastructure projects. In this transaction, firstly the asset leasing company (Special purpose vehicle) SPV sells sukuks (bonds) to fund the project. Sukuk sale revenue is used by the contractor to build the project. The ownership of the finished product or product is transferred to the SPV. The property is leased or sold to the final buyer. The final buyer pays SPV in monthly instalments and the revenue generated is distributed among the sukuk buyers. Some drawbacks can be seen in the practice of this application, which is in accordance with fiqh in theory. One of them is that the contractor firm needs sukuk sale in order to meet its financial needs however its real intention is not to find a partner for the project. Another drawback is that the investor does not really want to be a partner in the project, but performs the transaction only for the purpose of profit and as a risk-free and loss-free financing method. In addition, the parties do not fulfil some of the responsibilities required by the contracts in the sukuk process. Finally, the application we discussed in the study is the build-operate-transfer (BOT) model. Due to its complex structure and wide content, the model has been discussed in general terms and relevant studies have been pointed out. We could not find a study about the fiqh nature of BOT model in Turkey. In the Arab world, this issue has been the subject of some studies in terms of fiqh. In these studies, some of the researchers consider the BOT model as a new contract, while some have compared it to one of the different classical fiqh practices. Among these, there are applications such as marsad, huqr, ijaratayn in cuâle (reward) contract, ijara (leasing) contract, İstisnâ' and foundation transactions. Although the similarity of the BOT model to the İstisnâ' is at the forefront, it can be accepted within the mixed contracts from the merged contracts due to some special circumstances. When the processes of the model are examined, it is suitable for fiqh.

GİRİŞ

En genel tanımlamayla vasıfları önceden belirlenen bir eseri imal etmek üzere sipariş vermek anlamına gelen İstisnâ' akdi klasik fıkıh akitlerinden biri olup, Hz. Peygamber döneminden beri uygulamada var olan ve fıkıh eserlerinde bazen müstakil bir başlık altında bazen ise selem, bey' gibi başlıklar altında ele alınmıştır. Bu çalışmada öncelikle istisnâ' akdinin klasik fıkhıdaki işlenişi ele alınacaktır. İstisnâ' akdinin fikhî durumu, fukaha arasındaki ihtilaflar genel hatlarıyla işlenecek¹ daha sonra günümüzde istisnâ' akdine dayalı olarak gerçekleşen uygulamalar ele alınacaktır. Günümüz açısından öncelikle İstisnâ' akdinin hangi alanlarda kullanıldığına değineceğiz. Ardından katılım bankalarında uygulanan istisnâ' – alt istisnâ' uygulamasını ve istisnâ' sukûkunu inceleyeceğiz. Son olarak ise yap-işlet-devret modeline, istisnâ' akdiyle münasebeti bağlamında değineceğiz. İstisna ile ilgili daha önce yapılan ve yer yer değineceğimiz çalışmalarda genel olarak klasik fıkhıdaki hali ele alınarak işlenmiş ve modern dönem uygulama şekilleri ya işlenmemiş ya da kısmen incelenmiştir. Çalışmamızın ana gövdesini bu modern dönem uygulamaları oluşturacaktır. Modern dönemde istisnâ' akdi temelli uygulamalardan tespit edebildiğimiz bütün konulara değindik. Fakat bu işlemlerden yap-işlet-devret modeli geniş içerikli bir uygulama olması mahiyetiyle genel bir bilgi verilip, istisnâ' akdi özelinde ele alınacaktır.

1. İSTİSNÂ' AKDİNİN TANIMI

İstisnâ', bir şeyin yapılmasını ya da imal edilmesini istemek, bir sanatkârdan, sanatıyla ilgili bir şeyi imal etmesini istemek, sipariş vermek anlamına gelir.² İmam Muhammed (ö. 189/805), Ebû Hanife'nin (ö. 150/767) bir adamın başka bir adama demir, bakır gibi metallerden kap, kaçak yaptırma şeklinde sipariş verebileceğini bildirmekte ve istisnâ' kelimesini kullanmaktadır.³ Kâsânî (ö. 587/1191) istisnâ'ı şu şekilde ifade etmektedir: “kişinin ayakkabıcı, kap kaçak ustası ya da benzer bir sanatkâra, belli bir semlele “*senin yanında olan malzemeye bana ayakkabı veya tas*

¹ İstisnâ' akdi ile ilgili detay için bk. Kâsib b. Abdülkerim el-Bedrân, *Akdü'l-İstisnâ' fi'l-fıkhi'l-İslami* (Dammam: Matâbiu'ş-Şerim, 1984); Kemaleddin Cum'a Bekrû, *Akdü'l-İstisnâ' ve suveruhu'l-mu'âsıra* (b.y.: Sa'd b. Muhammed el-Munifi Vakfı, 2017); Mustafa Ahmed ez-Zerkâ, *Akdü'l-İstisnâ' ve medâ ehemmiyyetihî fi'l-istismârâti'l-İslâmiyyeti'l-mu'âsıra* (Cidde: el-Ma'hedü'l-İslami li'l-Buhus ve't-Tedrib el-Benk'l-İslami li't-Tenmiye, 1420); Hamza Aktan, *İslam Borçlar Hukuku'nda Selem ve İstisnâ' Akitleri* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, İslâmî İlimler Fakültesi, Doktora Tezi, 1976); Ali Osman Çakmak, *İslam Hukukunda İstisnâ' Akdi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011); İbrahim Çalışkan, “İstisnâ' Akdinin Mahiyeti ve Unsurları”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 31/1 (1989), 349-365; Ahmet Akman, “İslâm Borçlar Hukukunda İstisnâ' (Eser) Sözleşmesi (Türk Hukuku İle Mukayeseli)”, *The Journal of Social Science* 3/5 (Şubat 2019), 1-45.

² Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Faris b. Zekeriyâ İbn Faris *Mücmelü'l-luğa*, thk. Abdülmuhsin Sultan (Beirut: Müessesetü'r-Risâle, 1986), 3/313; Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensâri İbn Manzûr, *Lisânul Arap* (Beirut: Dâru Sadır, t.y.), 8/207, 209; Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebi Sehl Ahmed es-Serahsî, *el-Mebsût* (Beirut: Daru'l-Ma'rife, 1979), 15/85; Hamza Aktan, “İstisnâ'”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/393.

³ Ebü Abdillâh Muhammed b. el-Hasen b. Ferkad eş-Şeybânî, *el-Asl*, nşr. Mehmet Boynukalın (Beirut: Daru İbn Hazm, 2012), 3/434.

yap” demesi ve yapılacak şeyin nevini, miktarını ve vasfını açıklaması, sanatkârın da bunu kabul etmesidir”.⁴ İbn Abidin (ö. 1252/1836) istisnâ’ı “belirli bir şeyin belirli bir şekilde yapılmasını talep etmektir” şeklinde tanımlar.⁵ Hanefî mezhebi dışındaki mezheplerde genel olarak istisnâ’ akdi, selem akdi çerçevesinde ele alınmakta ve buna bağlı olarak genelde müstakil bir tanımda bulunulmamaktadırlar.⁶ Faizsiz Finans Kuruluşları Muhasebe ve Denetleme Kurumu (The Accounting and Auditing Organization for Islamic Financial Institutions AAOIFI) standartlarında tanımlar bölümünde istisnâ’/eser sözleşmesi “*üretilmesi talep edilen ve henüz mevcut olmayıp nitelikleri zimmette belirlenmiş eserlerin satışı üzerine kurulan bir akit-tir*” şeklinde tanımlanır.⁷

2. İSTİSNÂ’ AKDİNİN MEŞRUIYETİ

Kaynaklarda istisnâ’ akdinin meşruiyeti ile ilgili sünnet, icma, zaruret, ihtiyaç gibi farklı deliller getirilmiştir. Her ne kadar bazı araştırmacılar tarafından bu konuda Kur’ân’da Zülkarneyn kıssasında⁸ set yapmak üzere sipariş verildiği delil olarak getirilse de⁹ klasik kaynaklarda bu delilin kullanıldığına tarafımızca rastlanmamıştır. Hz. Peygamber’in bir yüzük ve bir minber sipariş ettiği rivayet edilmiştir.¹⁰ Fakat kaynaklarda bu akdin icma ile sübutu daha fazla ön plana çıkarılmaktadır.¹¹

Hanefî fakihler, bu akdin aslın hilafına caiz olduğunu belirtirler.¹² İmam Serahsî, bir sanatkâra bir çift mest, başlık, tas, maşrapa veya bir kap ısmarlamanın kıyasa göre (İslam hukukunun genel kaidelerine göre) caiz olmadığını çünkü Hz. Peygamber’in yanında olmayan şeyin satımı yasak ettiği ile ilgili rivayet kapsamında olduğunu belirtir. Fakat Hanefî mezhebine göre insanlar arasındaki yaygın uygulama sebebiyle bu konuda kıyasın (genel kuralın) terkedildiğini ve Hz. Peygamber’den itibaren insanların istisnâ’ yoluyla işlemler yaptığını ve bu konuda itiraz olmadığını belirtir. Müslümanların uygulayageldikleri bu tür işlemlerin ise “*Müslümanların güzel gördükleri bir şey Allah katında da güzeldir*” ve “*Ümmetim dalalet üzerinde birleşmez*” hadisleri kapsamında olduğunu söyler.¹³ Kâsânî, bu konuda

⁴ Alâüddin Ebû Bekr b. Mes’ûd b. Ahmed el-Kâsânî, *Bedâiü’s-sanâi’ fî tertibi’ş-şerâi’*, thk. Ali Muhammed Muavviz - Adil Ahmed Abdülmevcud (Beyrut: Dârü’l-Kütübî’l-İlmiyye, 2003), 6/84.

⁵ Muhammed Emin b. Ömer b. Abdülaziz ed-Dimaşkî İbn Âbidîn, *Reddü’l-mühtâr ale’d-Dürri’l-muhtâr: Şerh-i Tenviri’l-ebzar*, thk. Adil Ahmed Abdülmevcud - Ali Muhammed Muavviz (Riyad: Dâru Âlemi’l-Kütüb, 2003), 7/474.

⁶ Zerkâ, *Akdü’l-İstisnâ’*, 17.

⁷ AAOIFI Faizsiz Finansman Standartları, çev. İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi (İstanbul: TKBB Yayınları, ts.), 313.

⁸ el-Kehf 18/94-95.

⁹ Muhammed Süleyman el-Aşkar, *Bey’ü’l-murabaha kema tecrihi’l-bünuki’l-İslamiyye akdüs-selem ve akdi’l-İstisnâ’ ve imkaniyyeti istifadeti’l-bünuki’l-İslamiyye minhuma* (Amman: Dârü’n-Nefâis, 1995), 155; Abdullah Acar, *Fikhî Açıldan Kur’ân Kıssaları* (Konya: e-Kopi, 2010), 331-332.

¹⁰ Muhammed b. İsmail Buhârî, *el-Câmi’u’s-sahih* (Riyad: Dâru’s-Selâm, 1999), “Şalât”, 64.

¹¹ Kemâlüddin Muhammed b. Abdilvâhid b. Abdilhamid es-Sivâsî el-İskenderî İbnü’l-Hümâm, *Şerhu Fethu’l-Kadir* (Beyrut: Dârü’l-Kütübî’l-İlmiyye, 2003), 7/107.

¹² İbnü’l-Hümâm, *Şerhu Fethu’l-Kadir*, 7/107; Aşkar, *Bey’ü’l-murabaha*, 152.

¹³ Serahsî, *Mebisüt*, 12/139.

icma sebebiyle kıyasa aykırı olarak istihsanen cevaz verildiğini belirtir. Burada icma'nın oluşma sebebini ise insanların geçmişten beri bu akde olan ihtiyaçları olarak açıklar.¹⁴ Burada ayrıca hayvan kesiminde unutarak besmele çekmemenin özür sayılıp hükmen çekilmiş sayılması, istihâze¹⁵ durumunda hükmen taharetin var kabul edilmesi gibi istisnâ' akdinde de ma'dûm hükmen mevcut sayılmaktadır.¹⁶

Malikî¹⁷ ve Şâfiî¹⁸ mezheplerinde istisnâ' akdi selem akdi bağlamında ele alınması sebebiyle meşruiyeti ancak selem şartlarını taşıdığına kabul edilmektedir.¹⁹ Hanbelî mezhebinde ise istisnâ' akdi, Hanefî mezhebinde olduğu gibi müstakil bir akit veya selem dışında ma'dûm olan şeyin satışı şeklinde ifade edilmiş fakat caiz olmadığı belirtilmiştir.²⁰

3. İSTİSNÂ' AKDİNİN UNSURLARI

İstisnâ' akdi de diğer ivazlı akitlerde olduğu gibi icap-kabul, tarafeyn ve akdin konusu ile ilgili şartları²¹ ihtiva etmesi gerekir. Tarafların hakiki şahıslar olabileceği gibi hükmi şahıslar olması da mümkündür. Bu bakımdan istisnâ' akdinde devletin, kamu kurumlarının, şirketlerin, bankaların vb. hükmi şahısların taraf olması günümüzde çokça var olan bir uygulamadır.²²

İstisnâ' akdinde taraflarla ilgili üzerinde durulması gereken konulardan biri de sâni'nin malın siparişini aldıktan sonra benzer vasıflara sahip bir malı başkasına ürettirip, ürettiremeyeceği meselesidir. İmam Muhammed, sâni'in belirlenen vasıflarda bir malı müstasni'e sunması ve onun da kabul etmesi durumunda akdin caiz olacağını belirtmektedir.²³ Önemli olanın akit konusu ürünün belirlenen vasıflarda imal edilmesi ve müstasni'in bunu kabul etmesidir. Fakat burada eğer akit sırasında bizzat sâni'in üretmesi yani ameli şart koşulmuşsa bu durumda başkasına ürettirilmesi caiz değildir.²⁴

¹⁴ Kâsâni, *Bedâiü's-sanâi' fi tertibi's-şerâi'*, 6/85-86.

¹⁵ İstihâze: Rahimden hayız ve nifas halleri dışında genellikle de bir hastalık sebebiyle kan akması. Salim Öğüt, "İstihâze", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/334.

¹⁶ Ekmelüddin Muhammed b. Mahmûd b. Ahmed el-Bâbertî, *el-İnâye şerhü'l-Hidâye* (B.y.: Darü'l-Fikr, ts. (Şamile Baskısı)), 7/115.

¹⁷ Ahmed es-Sâvî, *Bulgatü's-sâlik li-akrebi'l-mesâlik ala Şerhi's-sagir*, tsh. Muhammed Abdüsselam Şahin (Beirut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1995), 3/180; Ebü'l-Berekat Ahmed b. Muhammed b. Ahmed ed-Derdîr, *Şerhu's-sağir ala akrebi'l-mesâlik ila mezhebi'l-İmâm Mâlik* (Kahire: Dârü'l-Maârif, ty.), 3/287.

¹⁸ Mustafa Hın vd., *el-Fikhü'l-menhecî 'alâ mezhebi'l-İmâm eş-Şâfiî* (Dimaşk: Dârü'l-Kalem, 1992), 6/59.

¹⁹ Aşkar, *Bey'ül-murabaha*, 151; Vehbe Zuhaylî, *Mevsuatü'l-fikhi'l-İslamiyyi ve'l-kazâya'l-mu'âsıra* (Dimaşk: Dârü'l-Fikr, 2012), 4/393; Çakmak, *İslam Hukukunda İstisnâ' Akdi*, 30.

²⁰ Şerefeddin Musa b. Ahmed b. Musa b. Salim Ebü'n-Necâ el-Haccâvî, *el-İknâ' li-tâlibi'l-intifâ'*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türki (Riyad: Dâretü'l-Melik Abdülaziz, 2002), 2/168.

²¹ Hayreddin Karaman, "Akid", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 04 Mayıs 2020); Şevket Topal, *İslâm Hukukunda Satış Akdi ve Mülkiyet* (Rize: STS Yayınları, 2014), 6.

²² Bekrû, *Akdu'l-İstisnâ' ve suveruhu'l-mu'âsıra*, 256.

²³ Ebü Muhammed Fahrüddin Osmân b. Ali b. Mihcen b. Yûnus es-Süfi el-Bâri ez-Zeylâi, *Tebyinü'l-hakâik şerhu Kenzi'd-dekâik* (Bulak: el-Matbaatü'l-Kübra'l-Emiriyye, 1313), 4/124.

²⁴ Aşkar, *Bey'ül-murabaha*, 165.

Hanefî mezhebi içinde Ebû Saîd el-Berdaî (ö. 317/930)²⁵ akdin konusunun sanatkârın iş ve ameli olduğunu belirtmiştir.²⁶ Serahsî, Berdaî'nin gerekçesini şöyle izah etmektedir: “İstisnâ' kelimesi, sun' (صنع) kelimesinden türemiştir. Sözleşmenin bu kelimeyle yapılması akdin konusu emek olduğu içindir. İstisnâ'da kullanılan deri ve sıırım gibi malzemeler ise emek için araç sayılır.”²⁷ Akdin konusunun emek olduğu ile ilgili diğer bir delil ise tarafların vefatıyla akdin sona eriyor olmasıdır.²⁸

Fakat cumhur ulema istisnâ' akdinin konusunun üretilen ürün olduğu konusunda hem fikirdir.²⁹ Kâsânî, akdin konusu ile ilgili farklı görüşleri verdikten sonra sahih olanın akdin konusunun üzerine amel şartı koşulan ayn olacağını belirtir.³⁰ Ali Haydar Efendi de akdin konusunun ayn olduğunu ve sâni'in kendisinin veya başkasının önceden ürettiği bir malı müstasni'e gösterip, o da bunu kabul ederse akdin geçerli olacağını belirtir.³¹ İslam Fıkıh Akademisi de 1992 yılında istisnâ' akdi ile ilgili kararının birinci maddesinde akdin konusunun amel ve ayn olduğunu belirtmiştir.³²

İstisnâ' akdinde, akdin süresinin belirtilmesine gerek yoktur. Hatta Ebû Hanîfe'ye göre bir süre belirlenirse akit istisnâ' akdi değil selem akdi sayılır.³³ Ebû Yûsuf (ö. 182/798) ve İmam Muhammed'e göre ise süre belirlenmiş bile olsa akit istisnâ' akdi sayılır.³⁴ Günümüzde ise istisnâ' akdinde müddet tayiniyle ilgili daha çok İmameyn'in görüşü esas alınmış ve müddet tayin edilse de istisnâ' sayılmıştır.³⁵ Hatta İslam Fıkıh Akademisi bu konuda müddet tayinini istisnâ'ın şartlarından saymıştır.³⁶

İstisnâ' akdinin unsurlarından biri de ücret yani semenin belirlenmiş olmasıdır. Bu belirleme miktar ve cins bakımından olmalıdır. İstisnâ' akdinde semenin, selem akdinde olduğu gibi peşin olması gerekmez. Peşin olabileceği gibi, bir kısmı peşin, bir kısmı vadeli ya da tamamı vadeli şekilde de olabilir.³⁷ İstisnâ' akdinde ücret hak

²⁵ Hakkında bilgi için bk. Cengiz Kallek, “Ebû Saîd el-Berdaî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 10/219-220.

²⁶ İbnü'l-Hümâm, *Şerhu Fethu'l-Kadir*, 7/109.

²⁷ Serahsî, *Mebûsât*, 12/139.

²⁸ Ebû Muhammed Fahrüddin Osmân b. Ali b. Mihcen b. Yûnus es-Sûfi el-Bârî ez-Zeylai, *Tebyinü'l-hakâik şerhu Kenzi'd-dekâik* (Bulak: el-Matbaatü'l-Kübra'l-Emiriyye, 1313), 4/124; İbnü'l-Hümâm, *Şerhu Fethu'l-Kadir*, 7/109.

²⁹ İbnü'l-Hümâm, *Şerhu Fethu'l-Kadir*, 7/109; Aktan, “İstisnâ'”, 23/395.

³⁰ Kâsânî, *Bedâiü's-sanâi' fi tertibi's-şerâi'*, 6/84.

³¹ Hocaeminefendizade Ali Haydar Efendi, *Dürerü'l-hükkam şerhu Mecelleti'l-ahkam*, çev. Raşit Gündoğdu-Osman Erdem (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2016), 1/588.

³² İslâm Konferansı Teşkilâtı, “İslâm Fıkıh Akademisi” (Erişim 05 Haziran 2020)

³³ eş-Şeybânî, *el-Asl*, 3/434.

³⁴ Ebü'l-Hasan Burhaneddin Ali b. Ebî Bekr el-Merğînâni, *el-Hidâye fi şerhi Bidâyeti'l-mübtedi* (Beyrut: Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabî, ty.), 3/77.

³⁵ Aşkar, *Bey'ü'l-murabaha*, 162.

³⁶ İslâm Konferansı Teşkilâtı, “İslâm Fıkıh Akademisi” (Erişim 16 Haziran 2020).

³⁷ Serahsî, *Mebûsât*, 15/91; Ali Hikmet Berki, *Açıklamalı Mecelle* (İstanbul: Hikmet Yayınları, 1982), 74.

edişi malın teslimi ile gerçekleşmektedir. Her ne kadar ücret akit ile belirginleşmiş ise de sâni‘, malı teslim etmeden mustasni‘den ücreti talep edemez.³⁸

4. İSTİSNÂ‘ AKDİNİN BAĞLAYICILIĞI

İstisnâ‘ akdi ürünün veya eserin oluşmasından önce her iki taraf için de bağlayıcı (lâzım) değildir. Sâni‘, eseri oluşturmadan önce sözleşmeden dönebilir ve eseri oluşturduktan sonra da müstasni‘ görmeden önce başkasına satabilir. Ancak ürünün müstasni‘a gösterilmesi sonrasında akit, sâni‘ için bağlayıcı hale gelmektedir.³⁹ Burada artık sâni‘in belirlenen vasıflarda bir malı teslim etme sorumluluğu doğar. Ebu Hanife ve İmam Muhammed’e göre müstasni‘in eseri gördüğünde muhayyerlik hakkı olup, eseri almama hakkı vardır. İmam Ebû Yûsuf, eserin belirlenen vasıflarda olması durumunda müstasni‘in, akitten vazgeçemeyeceğini ve bağlayıcı olacağını belirtir.⁴⁰

Mecelle’de, Ebû Yûsuf’un, akdin bağlayıcılığı görüşü kabul edilmiştir.⁴¹ Ali Haydar Efendi 391. madde şerhinde istisnâ‘ akdinin bey‘ akdi bağlamında olduğunu ve mücerred bir va‘ad olmadığını ve Ebû Yûsuf’un içtihadına dayanılarak istisnâ‘ mün‘akid olduktan sonra tarafların akitten dönemeyeceğini belirtir. Müstasni‘in de akitten dönemeyeceğini çünkü bunun sâni‘e zarar vereceğini belirttikten sonra müstasni‘in ayıp ve vasif muhayyerliği hakkı olduğunu belirtir.⁴² Günümüzde de çoğunlukla istisnâ‘ akdinin bağlayıcılığı kabul edilmiştir.⁴³

5. GÜNÜMÜZDE İSTİSNÂ‘ AKDİNE DAYANDIRILAN UYGULAMALAR

Günümüzde istisnâ‘ akdi müstakil olarak ele alındığı gibi bir finans tekniği olarak katılım bankalarında ve sukûk işlemlerinde kullanılmaktadır. Ayrıca büyük projelerin finansmanında kullanılan yap-işlet-devret modelinde de istisnâ‘ akdi ana akit olarak görülmektedir.

5.1. İstisnâ‘ Akdinin Günümüz Türk Hukukunda Yeri

TBK’nın 470. Maddesinde “Eser sözleşmesi, yüklenicinin bir eser meydana getirmeyi, iş sahibinin de bunun karşılığında bir bedel ödemeyi üstlendiği sözleşmedir” şeklinde tarif edilir. Günümüz hukukunda eser, sözleşmeden kaynaklanan emeğin sonucu olarak ortaya çıkan, hukuki bir bütünlük arz eden ve objektif olarak

³⁸ Çalışkan, “İstisnâ‘ Akdinin Mahiyeti ve Unsurları”, 363-364.

³⁹ Serahsi, *Mebisât*, 15/90; İbn Âbidin, *Reddü’l-mühtâr*, 7/475; Kâsânî, *Bedâiü’s-sanâi’ fi tertibi’ş-şerâi’*, 6/87.

⁴⁰ Serahsi, *Mebisât*, 12/139.

⁴¹ Berki, *Açıklamalı Mecelle*, 74.

⁴² Ali Haydar Efendi, *Dürrerü’l-hükkam*, 1/589; Her ne kadar Mecelle ve şerhinde bu görüş Ebû Yusuf’a dayandırılrsa da Ebu Yusuf’un akdin kuruluş aşamasında her iki taraf için de bağlayıcı olmadığı, imalata başlanan aşamasında sadece ismarlayan için ve eserin müstasni‘ tarafından görüldüğü aşamada ise, eser akidde kararlaştırılan vasıflara uygunsuzsa her iki taraf için de bağlayıcılık kazandığı görüşünde olduğu belirtilmiştir. Bu konuda bk. Çakmak, *İslam Hukukunda İstisnâ‘ Akdi*, 113.

⁴³ Zerkâ, *Akdü’l-İstisnâ‘*, 18; Zuhayli, *Mevsuatü’l-fikh*, 4/398; İslâm Konferansı Teşkilâtı, “İslâm Fikh Akademisi” (Erişim 16 Haziran 2020); *AAOIFI Faizsiz Finansman Standartları*, 294.

gözlenmesi mümkün olan maddi veya gayri maddi sonuç olarak ifade edilmektedir. Bir diğer ifadeyle eser, eser sözleşmesi sonucu müteahhidin, iş sahibi adına ortaya çıkartmayı veya imal etmeyi yüklediği sonuç olarak tanımlanabilir. Buna binaen bu sözleşmenin kapsamına nelerin gireceği hukukçular arasında ihtilaf konusu olmuştur. Bazıları sadece maddi varlıkları kapsayacağını belirtmekle birlikte bazıları bunun yanında maddi varlık arz etmeyen yapıtların da⁴⁴ bu akit kapsamında ele alınabileceği belirtilmiştir. Fakat bunun için maddi olmasa da sonucun belirli bir şekilde ortaya çıkabilmesi, bir bütünlük arz edebilmesi, objektif olarak tespit edilmesi imkânının sağlanması ve bunun için de belirli bir ölçüde sabit bir cisme yansıtılabilmesi gerekir. Ancak bir hastanın tedavisi, eğitim ve öğretim faaliyetleri, belirli bir zaman için bir taşınmazın idaresi gibi sonucun bir bütünlük arz etmediği durumlar eser sözleşmesi kapsamında değerlendirilmemektedir.⁴⁵ Modern dönemde tren, vapur, uçak, tır, fabrika bina ve donanımı gibi araç ve tesisler, müteahhit kişi veya firmalarca şartnamede ayrıntılar belirlenerek yaptırılmaktadır. Bunun yanında resmi veya özel kurumlar tarafından hastaneler, hava limanları, okular, yollar vb. büyük yapılar,⁴⁶ binaların yıkılması ve restorasyonu, motorlu araçlara “İpg” dönüşümü yapılması, plan veya proje hazırlanması, diş hekimlerinin dolgu, protez ve implant takması gibi konular eser sözleşmesinin konusunu teşkil etmektedirler.⁴⁷

Genel olarak günümüz uygulamalarında istisnâ' akdi bir eser meydana getirmeye dönük olması sebebiyle fıkıhın şartlarına uygun olarak yapıldığı görülmektedir. Fakat siparişlerin ekonomik değer açısından daha kapsamlı ve büyük yekûnlar tuttuğu görülmektedir. Bunun için gerek akdin içeriğinin fıkıha uygunluğu gerekse nizâyâ sebebiyet vermemek için akdin riba, garar, cehalet gibi unsurlardan arındırılması gerekmektedir. Günümüzde özellikle devletin taraf olduğu akitlerde garar ve cehalet unsurlarına çok fazla rastlanmadığı görülmektedir. Sözleşmeler her iki tarafın hukuk danışmanları tarafından titizlikle incelenmekte ve bütün açıklığıyla yazıya dökülerek imzalanmaktadır. Dolayısıyla tarafların aldatılması veya bir tarafın karşılığı olmayan bir gelir elde etmesi gibi durumlara çok fazla rastlanılmamaktadır.

5.2. Katılım Bankalarında İstisnâ' Akdinin Kullanılması

Katılım bankaları faizsiz bankacılık esaslarına göre kurulmuş bankalardır. Fakat gerek fon talebinde bulunurken gerekse fon kullanılırken İslâmî ilkelere uygun davranmak zorunluluğu bulunmaktadır. Bu sebeple fon talebinde bulunanlara di-

⁴⁴ Bir gazeteye reklâm konulması, bir şarkıcının konser vermesi, sinemada film gösterilmesi vb.

⁴⁵ Sinan Sami Akkurt, “Türk Özel Hukukunda İş Sözleşmesi ile Eser Sözleşmesinden Kaynaklanan Başlıca Yüklülükler ve Anılan Sözleşmelerin Ayırt Edilmesi”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 10/2 (Aralık 2008), 34-35; Zekeriya Kurşat, “Eser ve Vekâlet Sözleşmelerinin Nitelendirilmesi Sorunu ve Nitelendirilmenin Hükmü”, *Journal of Istanbul University Law Faculty* 67/1-2 (Aralık 2011), 149.

⁴⁶ İshak Emin Aktepe, *İslam Hukuku Çerçevesinde Finansman ve Bankacılık* (İstanbul: Hayat Yayınları, 2012), 70.

⁴⁷ Akkurt, “Türk Özel Hukukunda İş Sözleşmesi ile Eser Sözleşmesi”, 37.

rekt kredi vererek değil satın alma, üretirme, kiralama vb. yöntemlerle mal veya hizmete dayalı bir fonlandırma söz konusudur.⁴⁸

Katılım bankalarında daha çok murabaha yöntemi bilinse de, murabaha dışında birçok fon kullandırma tekniği bulunmaktadır. İstisnâ', selem, icare, mudarebe ve müşareke bunlar arasında sayılabilir.⁴⁹ Her ne kadar günümüzde katılım bankalarında işlemlerin %90 ve üzerinde oranla murabaha üzerine yapıldığı bilinse de⁵⁰ aslında durumun bu şekilde olmadığı ve istisnâ', selem gibi akitlere dayalı olarak yapılan işlemlerin de murabaha kapsamında görülmesi sebebiyle böyle anlaşıldığı belirtilmiştir. Oysa selem ve istisnâ'nın da büyük oranda (yaklaşık %25 kadar) kullanıldığı ifade edilmektedir.⁵¹ Fakat katılım bankalarının, kredi işlemlerini yasal mevzuat gereği bireysel ve kurumsal kredi olarak isimlendirmesi ve selem, istisnâ', murabaha şeklinde ayırmaması bu bilginin teyit edilmesini güç duruma sokmaktadır.

İstisnâ' akdi, ücretin vadeli olabilmesi, ürün temelli bir akit olması, bağlayıcı olabilmesi, süre belirlenebilmesi vb. birçok sebepten dolayı, barındırdığı esneklikler sebebiyle, katılım bankalarının da rahatlıkla kullanabilecekleri ve finans sektöründe ihtiyaç duyanların finansal sıkıntılarını gidermede kullanılabilecek bir akitir. Banka hem sâni' (üretici) hem de müstasni' (malın üretimini talep eden) olarak işlem yapmaktadır.⁵² Katılım bankalarında istisnâ'ya dayalı finansman genellikle yapımı veya temini uzun süre alabilen mallarda uygulanan bir yöntemdir.⁵³ İstisnâ' yöntemi daha çok inşaat-yapı sektöründe ve ticaret finansmanı alanlarında tercih edilmektedir.⁵⁴

Katılım bankalarında istisnâ' akdi kullanılırken süreç şu şekilde işlemektedir: Bir malı başka birine sipariş vererek üretirmek isteyen kişi nakde ihtiyaç duyduğunda önce katılım bankasına gelir, katılım bankasıyla malın üretimi üzerine istisnâ' akdi gerçekleştirilir. Katılım bankası burada yüklenici (sâni') konumundadır. Daha sonra yüklenici konumunda olan banka ürünü üretmek üzere ikinci üreticiye (sâni') sipariş eder. Dolayısıyla bu ikinci istisnâ' akdinde banka müstasni' konumundadır.

⁴⁸ Ali Öztürk - Abdullah Akdemir, "Katılım Bankacılığında Fon Kullandırma Yöntemi Olarak İstisnâ' ve Selem Akitleri", *İslam Ve Finans*, ed. Necmettin Kızılkaya (İstanbul: İSAR Yayınları, 2019), 171.

⁴⁹ Ahmet Albayrak - Şerafettin Özsoy, "Katılım Bankacılığı Ekosistemi: Paydaşlar, Kurumlar ve Piyasalar", *Yaşayan ve Gelişen Katılım Bankacılığı*, ed. Şakir Görmüş vd. (İstanbul: TKBB Yayınları, 2019), 84.

⁵⁰ Salih Ülev - Mervan Çeik, "Tarımsal Üretim Finansmanı İçin Seleme Dayalı Finansman Modeli: Fıfık Örneği", *Katılım Finansmanında Yeni Yaklaşımlar* (İstanbul: TKBB Yayınları, ts.), 10.

⁵¹ Abdullah Tivnikli İSAR Vakfı Bülten Sitesi (İSAR Bülten), "İstisna Akdi" (Erişim 09 Haziran 2020)

⁵² Aşkar, *Bey'ü'l-murabaha*, 171; Abdullah Durmuş, "İslâm Hukuku Açısından Günümüz Kredi ve Finansman Yöntemleri", *İslam Hukuku Açısından Tarihten Günümüze Kredi ve Finans Yöntemleri*, ed. Hasan Hacak (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2011), 74.; Fatih Turay, *Finansal Açidan İslâm Borçlar Hukuku* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2019), 360.

⁵³ Hüseyin Tunç, *Katılım Bankacılığı-Felsefesi, Teorisi ve Türkiye Uygulaması* (İstanbul: Nesil Yayınları, 2016), 153.

⁵⁴ Atıla Yanpar, *İslâmî Finans İlkeler, Araçlar ve Kurumlar* (İstanbul: Scala Yayıncılık, 2015), 163; M. Şerafettin Özsoy - Yakup Sayar (ed.), *Kobi'ler için Adım Adım Katılım Bankacılığı* (İstanbul: TKBB Yayınları, ts.), 85; İshak Emin Aktepe, *Sorularla Katılım Bankacılığı* (İstanbul: TKBB Yayınları, 2013), 51.

Fakat bu ikinci üreticiyi malı üretirmek üzere bankaya müracaat eden müşteri bulur. Banka iki tarafla ayrı akitler kurar. Burada dikkat edilmesi gereken husus müşterinin daha önceden bir istisnâ' akdi yapmamış olması gerekir. Yani katılım bankası var olan bir istisnâ' akdinin finansörü olarak işleme dâhil olmamalıdır.⁵⁵ AAOIFI standartlarının fikhî hükümlerin dayanakları bölümünde bu işlemin faize yol açabileceği endişesinden dolayı ve buradaki istisnâ' akdinin göstermelik olarak yapılacağı sebebiyle caiz olmadığı belirtilmiştir.⁵⁶ Katılım bankası ilgili malın üretimini üstlenir. Müşteri de vadeli olarak mal bedelini ödemeyi kabul eder. İstisnâ'-alt İstisnâ' (veya paralel İstisnâ' - الاستصناع الموازي) şeklinde ifade edilen uygulama sonucu ürün üretilince katılım bankası tarafından peşin olarak satın alınmakta ve müşteriye vadeli satılmaktadır.⁵⁷

Fikhi açıdan ele alındığında birinci bölümde verdiğimiz ilkeler çerçevesinde eğer akitte malı, sâni'in bizzat kendisinin yapması şart koşulmamışsa, başkasına yaptırması ve müstasni'a teslim etmesi mümkündür.⁵⁸ Mecmau'l-Fıkhî'l-İslamî de bu yönde karar bildirmiştir.⁵⁹ Yapılacak ürünün niteliklerinin, miktarının, bedelinin ve vâdesinin belirlenmesi gerekir. Mal, istenen nitelikleri hâiz olmazsa işveren muhayyerlik hakkına sahip olur. Yüklenici yaptığı işin kusurlarından sorumludur.⁶⁰ Mal, banka tarafından teslim alınıp (ya da üretici ile görüşülerek istenilen kişiye teslimi talep edilip) müşteriye verildiğinde müşterinin belirlenen koşullarda ödeme yapması gerekmektedir. Bilindiği gibi istisnâ' akdinde semen peşin verilebileceği gibi vadeli de verilebilir.⁶¹ Bu işlem sırasında bankanın üreticiden malı teslim sürecinde bakım ve sigorta gibi masrafları üstlenmesi, bunları malı teslim öncesinde müşterisine yüklememesi gerektiği beyan edilmekle birlikte⁶² uygulamada mal vekillik sıfatıyla müşteri tarafından teslim alınmakta dolayısıyla banka herhangi bir şekilde böyle bir risk üstlenmemektedir.⁶³

Fakat istisnâ' akdine dayalı bu finansman tekniğinde banka, malın istenilen niteliklerde teslim edilmemesi, zamanında teslim edilmemesi veya hiç teslim edilmemesi gibi risklere maruz kalmaktadır. Bu ise ödemelerde sorunlara ve nihayetinde katılım bankasının zararına yol açacaktır.⁶⁴ Bu sorunun çözümü için katılım

⁵⁵ Aşkar, *Bey'ü'l-murabaha*, 294.

⁵⁶ AAOIFI *Faizsiz Finansman Standartları*, 308.

⁵⁷ Tunç, *Katılım Bankacılığı-Felsefesi, Teorisi ve Türkiye Uygulaması*, 153; Durmuş, "İslâm Hukuku Açısından Günümüz Kredi ve Finansman Yöntemleri", 75; Aşkar, *Bey'ü'l-murabaha*, 173; Öztürk - Akdemir, "Katılım Bankacılığında İstisnâ' ve Selem", 176; Bekrû, *Akdu'l-İstisnâ' ve suveruhu'l-mu'âsra*, 305.

⁵⁸ Bekrû, *Akdu'l-İstisnâ' ve suveruhu'l-mu'âsra*, 317.

⁵⁹ İslâm Konferansı Teşkilâtı, "İslâm Fıkıh Akademisi" (Erişim 16 Haziran 2020)

⁶⁰ AAOIFI *Faizsiz Finansman Standartları*, 294-295.

⁶¹ İshak Emin Aktepe, *Katılım Finans* (İstanbul: TKBB Yayınları, 2017), 119.

⁶² AAOIFI *Faizsiz Finansman Standartları*, 304; Durmuş, "İslâm Hukuku Açısından Günümüz Kredi ve Finansman Yöntemleri", 75.

⁶³ Yanpar, *İslâmî Finans*, 164.

⁶⁴ Mehmet Saraç - Umut Çakmak, "İslami Finansa Risk Yönetimi", *Yaşayan ve Gelişen Katılım Bankacılığı*, ed. Şakir Görmüş vd. (İstanbul: TKBB Yayınları, 2019), 371.

bankaları, üreticinin, müşteri tarafından seçilmesi ve üretimin müşteri tarafından kontrol edilmesi uygulamasını getirmiştir.⁶⁵ Ayrıca Mecmau'l-Fıkhî'l-İslamî'nin kararlarında tarafların üzerinde ittifak ettiği şekilde cezai şartın konulabileceği kararı da bu zararları önlemeye yöneliktir.⁶⁶ Katılım bankalarında yapılan bu istisnâ' işleminin hile olarak kullanılması caiz değildir. Örneğin katılım bankasının yükleniciden, üretilmiş yapıtları peşin olarak satın alıp aynı malları aynı kişiye daha yüksek bir fiyata vadeli olarak satmak üzere uzlaşması, işveren ile yüklenicinin aynı kişi olması caiz değildir.⁶⁷ Dolayısıyla burada bey' u'l-îne türünden bir işlem söz konusu olmakta ve bu işlemin meşruiyeti de çoğunluk tarafından kabul edilmemektedir.

Ayrıca bu işlemlerde birkaç akdin birlikte yapılması sebebiyle akitlerin birleştirildiği görülmektedir. Bundan dolayı akdin, safkateyn yasağı çerçevesinde de ele alınması uygun olacaktır. Hz. Peygamber'den farklı lafızlarla rivayet edilen⁶⁸ ve literatürde safkateyn yasağı olarak bilinen uygulamanın hangi şekilde bir yasaklama olduğu konusunda fukaha arasında ihtilaf bulunmaktadır. Nitekim içerisinde iki veya daha fazla akit barındırmasına rağmen caiz görülen kefalet, rehin gibi işlemler sebebiyle safkateyn yasağının bu şekilde birçok akdin birleştiği bütün durumları kapsamadığı görülmektedir.⁶⁹ Safkateyn ile ilgili detaylı bilgi ilgili çalışmalara bürarak⁷⁰ burada sadece konumuz açısından meseleye değineceğiz.

Öncelikle fukaha, safkateyn hadislerinin kapsamı ile ilgili farklı yorumlarda bulunmuşlardır. Bu yorumlardan bir kısmı şu şekildedir: Bir malın hangisi olduğu belirlenmeksizin peşin ve vadeli şeklinde iki fiyata satılması, vade uzatmak üzere fiyat artırma şeklinde iki satış, bir kimseden bir malı peşin alıp kendisine verisiye satması şeklinde anlaşma yapılan satış, bey' u'l-ine şeklinde satış, bey' bi'l-vefa – bey' bi'l-istiğlal şeklinde satış, bir akitte bir başka akdin şart koşulması şeklinde satış gibi.⁷¹ Dolayısıyla üzerinde karar kılınmış bir şekli bulunmamaktadır. Fakat bu yasağın gerekçesi ile ilgili çoğunlukla garar, cehalet, fasit şart, faiz, haksız kazanç

⁶⁵ Yanpar, *İslâmî Finans*, 164.

⁶⁶ İslâm Konferansı Teşkilâtı, "İslâm Fıkıh Akademisi" (Erişim 16 Haziran 2020). Burada daha çok maddi bir cezai şart söz konusudur. Fakat gerek cezai şartın meşruiyeti gerekse İstisnâ' akdinde yüklenicinin mali istenilen vasıflarda yapmaması, eksik yapması veya tamamen yapmaması durumunda cezai şartın gerekip gerekmeceği ile ilgili İslâm hukukçuları farkı görüşlere sahiplerdir. Detaylı bilgi için bk. Şevket Pekdemir, *İslâm Hukukunda Sözleşmelerde Cezâî Şart* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2016), 231-234.

⁶⁷ AAOIFI *Faizsiz Finansman Standartları*, 295.

⁶⁸ Hadislerle ilgili bk. Mahmut Samar, *İslâmî Finans Ürünlerinde Akitlerin Birleştirilmesi* (İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2019), 85-90.

⁶⁹ Samar, *İslâmî Finans Ürünlerinde Akitlerin Birleştirilmesi*, 70, 90.

⁷⁰ Bk. Samar, *İslâmî Finans Ürünlerinde Akitlerin Birleştirilmesi*; Abdullah b. Muhammed b. Abdullah el-İmrânî, *el-Ukudu'l-maliyyeti'l-murekkebe* (Riyad: Dâru Künuzi İşbiyyâ, 2010); Ahmet İnanır, "İslâm Hukuk Düşüncesinde Bileşik (Mürekkap) Mâli Sözleşmeler", *International Journal of Islamic Economics and Finance Studies = Uluslararası İslâm Ekonomisi ve Finansı Araştırmaları Dergisi* 3/1 (Mart 2017), 7-39; Ahmet İnanır, "Sukûkun Sözleşme Yapısı (Mürekkap, Karma ve Kendine Özgü Olup Olmaması Bakımından)", *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/2 (Aralık 2017), 25-50.

⁷¹ İnanır, "İslâm Hukuk Düşüncesinde Bileşik (Mürekkap) Mâli Sözleşmeler", 17-19.

içermesi gibi durumlar öngörülmektedir.⁷² Yani İslam hukukunda bir akitte bulunmaması gereken durumlar sayılmaktadır.

Ayrıca birçok akdin birleşmesi şeklinde akitlerin mürekkebe, karma gibi farklı kategorilerde olduğu görülmektedir. Bunlardan mürekkebe akitte birleştirilen akitlerin asli ve yan edimlerinde bir değişiklik olmadan, bir akdin muteberliği diğerine bağlı olarak şart koşma şeklinde birleştirme olarak açıklanmaktadır. Örneğin “evini bana satarsan arabamı sana satarım” veya “evimi sana bin liraya sattım arabamı da bir yıllığına 100 liraya kiraladım” şeklinde akitlerin birbirine bağlı olarak birleştirilmesi mürekkebe akit sayılmaktadır.⁷³ Karma akitlerde de birkaç akit bir akitte birleşmekte fakat mürekkebe akitlerde olduğu gibi her biri kendi başına bir akit değildir. Karma akitlerde birleştirilen akitlerin belirli parçaları akde konu edinilir. Örneğin kiralanan bir dükkânın tamir edilmesi karşılığında belirli bir süre bu dükkânı kullanırmak bir karma akit sayılmaktadır. Burada hem istisnâ' akdi hem de icare akdi birlikte bulunmakta ve her bir akdin belirli bir parçası birleştirilerek karma bir akit oluşmaktadır.⁷⁴

Kanaatimizce paralel istisnâ' uygulamasında bu şekilde bir birleştirme bulunmamaktadır. Her bir akit diğerine karıştırılmadan müstakil olarak gerçekleşmektedir. Yani müşteri banka ile bir istisnâ' sözleşmesi yapmakta ve sözleşme sonuçlanmaktadır. Daha sonra banka bir alt istisnâ' sözleşmesi gerçekleştirmektedir. Bu akitler her ne kadar birbirine bağlı olarak görülse de bağımsız olarak kurulmakta ve yürürlüğe sokulmaktadır. Dolayısıyla bu akdin akitlerde birleştirme yasağı (safkateyn) çerçevesinde ele alınmaması gerekir.

Bu işlemden fihi açıdan sorun teşkil eden esas unsur bankanın sadece fon temin eden konumda olmasıdır. Daha önce bahsettiğimiz gibi müşteri ürünü kendi belirlemekte, üreticiyi kendi bulmakta hatta ürünü üreticiden kendi teslim almaktadır. Bankanın ise fon temin etme dışında bir işlevi olmadığı görülmektedir. Burada bankanın birinci akdin gereği olarak ürünü üretmek veya birilerine üretmek üzere araştırma yapması, ürünü üretim aşamalarını takip etmesi, ürünü bizzat teslim alması ve sorumluluğunu üstlenmesi ve daha sonra ilk istisnâ' sözleşmesi gereği müşterisine teslim etmesi fihi açıdan zihinlerde oluşacak şüpheleri giderecektir. Aksi takdirde banka sadece kredi kuruluşu olarak görülecek ve bu akdin bir istisnâ' akdi değil bir kredi sözleşmesi olduğu gündeme getirilecektir.

5.3. İstisnâ' Sukûku

Sukûk, mevcut mal, menfaat veya hizmet hâlinde bulunan varlıklar üzerindeki mülkiyette veya belirli bir projenin varlıklarında ya da özel bir yatırım faaliyetinde

⁷² Samar, *İslami Finans Ürünlerinde Akitlerin Birleştirilmesi*, 153-189.

⁷³ İnanır, “İslâm Hukuk Düşüncesinde Bileşik (Mürekkep) Mâli Sözleşmeler”, 30.

⁷⁴ İnanır, “İslâm Hukuk Düşüncesinde Bileşik (Mürekkep) Mâli Sözleşmeler”, 31.

şayi payları ifade eder şekilde ve birbirine eşit değerde ihraç edilen sertifikalar olarak tanımlanır.⁷⁵ Günümüzde projelerde yüksek finansal kaynaklara ihtiyaç duyulması sebebiyle, kişilerin ve kurumların birlikte finanse etmesi amacı, sukûk fikrinin ve uygulamasının gelişmesine sebep olmuştur.⁷⁶ Sukûk işleminde varlıkların bizzat mevcut olması veya sukûk satışından elde edilen gelirle meydana getirilmesi gerekir. Bunlar fıkıhta muteber sayılan bir akid çerçevesinde çıkarılır ve bu akdin hükümünü alır.⁷⁷ Uygulanan sözleşmeye göre birçok sukûk çeşidi mevcuttur.⁷⁸

İstisnâ' sukûku, genellikle inşaat ve taahhüt projeleri ile büyük altyapı projelerinin finansmanı için kullanılmaktadır. Bu sukûk türünün ikinci el piyasada alım-satımına uygun görülmemiştir.⁷⁹ Fakat AAOIFI'ye göre istisnâ' sukûku, nakit para olmaktan çıkıp sukûk sahiplerinin mülkü olan somut mallara (ayn) dönüşürse akde konu proje süresince ikincil piyasalarda işlem görebilir. İstisnâ' sukûku, SPV/VKŞ'nın iş sahibi sıfatıyla taraf olduğu bir eser sözleşmesi kapsamında gelecekte bir eserin meydana getirilmesini ve teslimini sağlamak amacıyla ihraç edilen sukûk çeşididir.⁸⁰

İstisnâ' sukûku şu şekilde gerçekleşmektedir:

1. Öncelikle bir proje tasarlayan ve bu projeyi hayata geçirmek istemekle birlikte nakit ihtiyacı hisseden şirket (yüklenici firma) özel amaçlı şirket (SPV/VKŞ) kurar veya böyle bir şirkete başvuruda bulunur.

2. VKŞ, şirketle (yüklenici firma ile) ürünü üretmek üzere istisnâ' akdi gerçekleştirir ve akde bağlı olarak VKŞ, asıl şirkete borçlanır.

3. Ürün siparişi verildikten sonra VKŞ ürün için ihtiyaç olan nakdi elde edebilmek için sukûk ihraç eder. Yatırımcılar, istisnâ' sukûklarını satın alırlar.

5. VKŞ elde edilen nakdi, şirkete olan borcu olarak ödeme yapar.

6. Şirket ürünü üretince malın mülkiyetini VKŞ devreder. Bu aşamada ürün VKŞ kontrolünde fakat yatırımcıların malı sayılır. VKŞ ürünü asıl şirkete kiralar. Yatırımcılara kira gelirleri hisseleri oranında dağıtılır.

⁷⁵ AAOIFI Faizsiz Finansman Standartları, 460.

⁷⁶ İsmail Cebeci, "Sukûk", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 10 Haziran 2020).

⁷⁷ Cebeci, "Sukûk".

⁷⁸ Bunlar genel olarak şu şekilde sıralanabilir: Murabaha Sukûku, Selem Sukûku, İstisnâ' Sukûku, İcare Sukûku, Mudarebe Sukûku, Muşareke Sukûku, Müzarâ'a Sukûku, Musakat Sukûku. Kenan Dede, *Katılım Bankalarında Hazine Ürünleri ve Sermaye Piyasası Uygulamaları* (İstanbul: TKBB Yayınları, 2017), 47; Durmuş, "İslâm Hukuku Açısından Günümüz Kredi ve Finansman Yöntemleri", 78-85; Cebeci, "Sukûk"; AAOIFI Faizsiz Finansman Standartları, 461-646.

⁷⁹ Dede, *Katılım Bankalarında Hazine Ürünleri ve Sermaye Piyasası Uygulamaları*, 48-49; Cebeci, "Sukûk"; Sukûk'unun ikinci el piyasada satımının caiz olduğunu belirtenler de bulunmaktadır. Bk. Aktepe, *Katılım Finansman*, 207.

⁸⁰ Süleyman Kaya vd., "Katılım Bankacılığında Kullanılan Sermaye Piyasası Ürün Ve Uygulamaları", *Yaşayan ve Gelişen Katılım Bankacılığı*, ed. Şakir Görmüş vd. (İstanbul: TKBB Yayınları, 2019), 273.

7. Sukûk işleminde vade sonunda VKŞ, mülkiyetinde olan varlığı asıl şirkete (yüklenici firmaya) satar. Satım ile elde edilen gelir sukûk yatırımcıları arasında hisseleri oranında paylaştırılır.⁸¹

İstisnâ' sukûku genel olarak bu şekilde olmakla birlikte küçük farklılıklarla farklı şekillerde de uygulanmaktadır. Örneğin imal edilen ürünün veya projenin yüklenici firmaya (asıl şirkete) kiralanmayıp doğrudan satışı da mümkündür. Bu durumda satış yatırımcıların aldığı fiyatın üzerinde bir karla yapılmakta ve yatırımcılar kar elde etmektedirler. Başka bir uygulamada ise son aşamada ürün yatırımcı şirket tarafından üretilince kârlı olarak üçüncü şahıslara satılmaktadır.⁸² Bizim aşamalarla tarif ettiğimiz istisnâ' sukûku içerisinde icare sözleşmesi de içermesi hasebiyle Türkiye'de SPK'nın 2013 yılında yayınladığı Kira Sertifikaları Tebliği'nde 'Eser Sözleşmesine Dayalı Kira Sertifikaları' şeklinde ele alınmıştır.

İstisnâ' sukûkunun fıkıh açısından değerlendirmeden önce genel olarak sukûk işlemini ele almamız gerekmektedir. Sukûk son yıllarda İslâmî finans alanında rağbet gören finans tekniklerinden biridir. Fakat işlemin İslam hukukunda mudarebe olarak isimlendirilen emek-sermaye ortaklığı veya normal hisse senedi satışı şeklinde neden gerçekleşmediği sorusu gündeme gelmektedir. Mudârebe ve hisse ortaklığında bilindiği gibi kâr-zarar ortaklığı söz konusu olduğu için, zarar ihtimali olan böylesine büyük bir yatırıma yatırımcıların girişmemesi gibi bir durum sebebiyle yatırımcıların zararını minimize etme ve böylece finans sağlama amacıyla daha risksiz olan sukûk işlemi tercih edilmektedir. Ayrıca varlığa sahip olan asıl şirketin de bu varlığı bütünüyle satma, elden çıkarma gibi bir niyetinin olmadığı düşünülebilir. Dolayısıyla sukûk işlemi aslında kâr-zarar olabilecek mudârebe veya hisse senedi satışına bir alternatif olarak zararı giderme ve böylece yatırımcıların bu yatırımı finanse etmelerini sağlamaya yönelik bir uygulamadır. Yani belirli bir süreliğine şirkete ortak olmuş gibi bir görünüm arz etmektedir. Hisse senetlerinde süreklilik varken burada süreklilik söz konusu değildir.⁸³

İstisnâ' sukûku özelinde ele alırsak yüklenici firma yani kaynak kuruluş, finans desteğine ihtiyaç duymakta fakat bu desteği mudârebe veya hisse senedi ortaklığı ile yapamamaktadır. Bunu yapamamasının temel iki sebebi olabilir. Birincisi yatırımcıların buradaki zarara ortak olmak istememeleri sebebiyle yatırım yapmamaları ikincisi ise yüklenici firmanın bu yatırıma gerçekten ortak istememesidir. Asıl ama-

⁸¹ Yanpar, *İslâmî Finans*, 163; Dede, *Katılım Bankalarında Hazine Ürünleri ve Sermaye Piyasası Uygulamaları*, 48-49.

⁸² Eren Sümer, "Sukûkun Aslına Uygun Gelişimi ve Proje Finansmanında Kullanılması İçin Öneriler", *Katılım Finansmanında Yeni Yaklaşımlar* (İstanbul: TKBB Yayınları, ts.), 79; Dede, *Katılım Bankalarında Hazine Ürünleri ve Sermaye Piyasası Uygulamaları*, 49.

⁸³ Hayreddin Karaman, "Ticaret ve Faiz", *II. Uluslararası İslam Ticaret Hukuku Kongresi "Günümüzdeki Meseleler"* (Konya: KTO Karatay Üniversitesi Yayınları, 2016), 28; Servet Bayındır, "Sukûk Uygulamaları ve Fikhi Tahlihi", *II. Uluslararası İslam Ticaret Hukuku Kongresi "Günümüzdeki Meseleler"* (Konya: KTO Karatay Üniversitesi Yayınları, 2016), 841.

cı yatırımı tek başına sahip olmaktır fakat finans ihtiyacını gidermek istemektedir. Bunu da faizsiz halletmek istemektedir. İşte istisnâ' sukûku, bu finansı temin etmek için çıkarılmış bir finans yöntemidir. Kanaatimizce faizsiz olması için başvuru- lan bu yöntemde faiz unsuru giderilmeye çalışılırken gerek kâr-zarar ortaklığı ilkesinin yok sayılması gerek se sadece evrak üzerinde bir alım satımın olması İslam hukukuna uygunluğu konusunda birtakım tereddütlerin oluşmasına sebep olmaktadır.⁸⁴ Hatta sıcak para bulma amacıyla bu şekilde bir işleme girilmesi eleştirilmiş ve bunun İslamî olarak sunulması doğru görülmemiştir.⁸⁵ Ayrıca sukûk işleminde akitlerin gereği olan bazı sorumluluklarda göz ardı edilmektedir. Örneğin istisnâ' akdinde sipariş konusu mal yatırımcılar adına sipariş edilmekte ve daha sonra yatırımcılar tarafından veya onların vekili VKŞ tarafından teslim alınmaktadır. Bu sırada meydana gelebilecek riskler ise tamamen kaynak kuruluşun yani yüklenici firmanın sorumluluğundadır. Yani finans temin eden yatırımcıların hiçbir sorumluluğu ve riski bulunmamaktadır. Bu ise fikhî açıdan sorunlu olabilecek bir durumdur.⁸⁶ Dolayısıyla dayandığı akdin gerekleri yerine getirilerek ve şekilsel olarak düzenlemeler yapıp faiz yasağını delmeye yönelik çabalar olmadığı sürece istisnâ' sukûkunun bir finans aracı olarak kullanılması fikhî açıdan uygun olabilir.

Ayrıca genelde sukûk işleminin özelde ise istisnâ' sukûkunun birçok akdi bünyesinde barındırması hasebiyle safkateyn yasağı bağlamında değerlendirilmesi gerekecektir. Sukûk işleminin çeşidine göre mürekkeb veya karma akit hüviyeti arz ettiği belirtilmekle birlikte,⁸⁷ sukûk işleminin yapısı incelendiğinde her ne kadar birkaç akit bir arada zikredilse de bu akitlerin birbirinden bağımsız bir şekilde ele alındığı görülmektedir.⁸⁸ Konumuz açısından istisnâ' sukûkunu ele aldığımızda yüklenici firma VKŞ ile bir istisnâ' sözleşmesi yapmakta ve ona borçlanmaktadır. Daha sonra VKŞ üreteceği ürün için sukûk ihraç etmekte ve yatırımcıları kendi üreteceği ürüne ortak kılmaktadır. Ürün üretilince ise ya yüklenici firmaya ya da üçüncü şahıslara kiralanmakta veya satılmaktadır. Bu işlemler her ne kadar birbirini takip eden bir zincirin halkaları şeklinde görünse de her biri ayrı bir akit olarak yapılmakta ve bağımsız olarak değerlendirilmektedir. Dolayısıyla akitler birbirini takip eden ama birleştirilmeyen bağımsız akitler şeklinde gerçekleşmektedir.

5.4. Yap-İşlet-Devret Modeli (YİD)

Günümüzde önemli finansman araçlarından biri de yap-işlet-devret (YİD) modelidir. Gelişmekte olan ülkeler, altyapı projelerinin finansmanını sağlamak için farklı finansman modelleri aranmakta ve bu çerçevede bütçe dışı kaynakların temi-

⁸⁴ Abdussettar Ebû Ğudde, "Es-Sukûku'l-İslamiyye (et-Tevrik) ve tatbikatuhe'l-mu'âsıra ve tedavuluhâ", *Mecelletü Mecmai'l-fikhî'l-İslâmi* 19/2 (2013), 381; Samar, *İslamî Finans Ürünlerinde Akitlerin Birleştirilmesi*, 295.

⁸⁵ Karaman, "Ticaret ve Faiz", 28.

⁸⁶ Bayındır, "Sukûk Uygulamaları ve Fikhî Tahlili", 841.

⁸⁷ İnanır, "Sukûkun Sözleşme Yapısı", 37-46.

⁸⁸ Samar, *İslamî Finans Ürünlerinde Akitlerin Birleştirilmesi*, 302.

nine çalışılmaktadır.⁸⁹ Bütçe dışı kaynaklar içerisinde en çok kullanılmakta olan tekniklerden biri de yap-işlet-devret (YİD) modelidir.⁹⁰

YİD modeli bir kamu hizmet veya faaliyetinin sabit bir bedel üzerinden, tüm masrafları özel teşebbüs tarafından karşılanarak, yatırım yapıp ülkenin üretilen mal ya da hizmetleri satın alma garantisi altında projelendirilmesi, finanse edilmesi, inşa edilmesi, korunması ve belirli bir süre işletilmesi suretiyle yatırılan sermayenin amortisman ve kârının gerçekleştirilmesinden sonra sürenin bitiminde tesisin ve yönetimin bedelsiz olarak ilgili kamu kurum ya da kuruluşuna devir ve teslimini sağlayan bir modeldir.⁹¹

Günümüz İslam hukukçuları bu akdi değerlendirirken bazıları yeni bir akit olarak ele almış bazıları ise bu akdi klasik akitlerden birine benzetmeye çalışmıştır. Bu bağlam da şu görüşler ortaya çıkmıştır:

1. Bu akit yeni bir akitir. Klasik İslam hukuku akitlerinden herhangi birine benzememektedir. Bu görüşü Dr. Hasan Yusuf Davut, Dr. Abdulvahhab Ebu Süleyman, Dr. Ahmet Muhammet Buhayt savunmakta; İslam Fıkıh Topluluğu da (Mecmau'l-Fikhi'l-İslâmî) bu görüşü benimsemektedir.⁹²

2. Dr. Abdussettar Ebû Ğudde, YİD modelinin diğer akitlere benzerliğinden bahsettikten sonra kendisi açısından cuâle akdine benzediğini de belirtmektedir.⁹³ Fakat burada Malikî mezhebinde cuâle akdini ele almaktadır. Bilindiği gibi cuâle akdi konusunda veya va'din bağlayıcılığı konusunda Maliki mezhebi bağlayıcı olacağını belirtmiştir.⁹⁴

3. Bu akdi icare akdine (kira akdi) benzeten araştırmacılar bulunmaktadır.⁹⁵ YİD modeline baktığımızda devlet kendisine ait araziye özel şirkete veya konsorsi-

⁸⁹ Ergün Kaya vd., *Havaalanlarında yap-işlet devret uygulamaları: Antalya ve Atatürk havalimanlarındaki uygulamaların değerlendirilmesi* (Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2005), 53; Erkal Etçioğlu, *Yap-İşlet-Devret Modeli ve Türkiye Uygulamasının Analizi* (İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1997), 9.

⁹⁰ M. Cemil Acar, *Havaalanı terminal binalarında yap-işlet-devret modeli* (Ankara: Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü Yayınları, 2007), 32; Muhammed Karabulut, *Dünyada Ve Türkiye'de Yap-İşlet-Devret (Yid) Modelinin İncelenmesi* (İstanbul: Beykent Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü İnşaat Mühendisliği Anabilim Dalı Tasarım Ve Yapım Yönetimi Bilim Dalı, 2017), 64.

⁹¹ Acar, *Havaalanı terminal binalarında yap-işlet-devret modeli*, 32.

⁹² Halit b. Su'ud Reşud, *el-Ukûdu'l-Mübtekire li't-temvil ve'l-istismâr bi's-sukûki'l-İslâmiyye* (Riyad: Câmîatü'l-İmam Muhammed b. Suud el-İslâmiyye, 2013), 109; Ahmed Boşnak, "Tevzîfi'l-'akdi'l-binâi ve't-teşğil ve'n-nakl (B.O.T.) fi inşâi ve idâreti'l-merâfiki'l-'amme", *Mecelletü Külliyyet'il-Şeri'ati ve'l-Kanûn el-Câmîatü'l-Esmeriyye el-İslâmiyye* 0/1 (2018), 344; Abdulvehhâb İbrahim Ebû Süleyman, "Akdu'l-binâi ve't-teşğil ve'l-i'âdeti'l-mülk B.O.T. Build Operate Transfer", *Mecelletü Mecmai'l-fikhi'l-İslâmî* 19/4 (2013), 698; İslâm Konferansı Teşkilâtı, "İslâm Fıkıh Akademisi" (Erişim 16 Haziran 2020)

⁹³ Abdussettar Ebû Ğudde, "Akdu'l-binâi ve't-teşğil ve'l-i'âde (B.O.T.) ve tatbikuhu fi ta'miri'l-evkâf ve'l-merâfiki'l-'amme", *Mecelletü Mecmai'l-fikhi'l-İslâmî* 19/4 (2013), 633.

⁹⁴ Ebû Ğudde, "Akdu'l-binâi ve't-teşğil ve'l-i'âde", 633.

⁹⁵ Boşnak, "Tevzîfi'l-'akdi'l-binâi ve't-teşğil ve'n-nakl", 316; Ahmed Muhyiddin Ahmed, "Tatbiku nizâmî'l-binâi ve't-temlik B.O.T. fi ta'miri'l-evkâf ve'l-merâfiki'l-'amme", *Mecelletü Mecmai'l-fikhi'l-İslâmî* 19/4 (2013), 534; Ebû Süleyman, "Akdu'l-binâi ve't-teşğil ve'l-i'âdeti'l-mülk", 682, 686.

yuma kiralamakta, kiracı burayı kullanmaktadır. Ücret ise şirketin inşa ettiği şeyi, devlete süre sonunda teslim etmesidir.⁹⁶

4. Bazı araştırmacılar YİD modelini harap olmuş vakıfların tamiri için uygulanan yöntemlerden marsad, hükr, icareteyn gibi işlemlere benzetmektedirler.⁹⁷ Dolayısıyla bu işlemlerde genel olarak vakıf malını kiralayan kişi kendi malıyla vakıf tamir etmekte daha sonra uzun bir süre vakıf malını kullanarak bu tamirden kaynaklanan alacağını elde etmektedir. YİD modeli de buna benzetilmekte devlet kendisi için bir proje inşa ettirmekte, bu hizmetin karşılığı olarak inşa edilen proje belirli bir süre kullanılmaktadır.⁹⁸

5. Çoğunluk İslam hukukçusu ise bu akdi istisnâ' akdine benzetmişlerdir.⁹⁹ YİD modeli mantık olarak istisnâ' akdine benzer bir işlemdir. Bir proje planlanmış, bu proje yükleniciye sipariş verilmiş ve proje bitiminde teslim alınarak ücret takdim edilmektedir. Her ne kadar ücret normal istisnâ' akdine göre farklı bir şekilde ödense de bu ayrı bir akdin konusu olarak ele alınmakta ve ücret, mülkün işverene hükmen tesliminden sonra ücretini temin etme karşılığı yüklenici firmaya bırakması şeklinde gerçekleşmektedir.

YİD modeli özel bir çalışma konusu edilerek çalışılması gereken geniş bir içeriğe sahiptir. Fakat makalemiz açısından ele aldığımızda YİD modeli sözleşmesinin, istisnâ' akdine benzediği görülmektedir. Nitekim istisnâ' akdinde olduğu gibi bir sipariş söz konusudur. Yüklenici firmadan bir projeyi yapması talep edilmektedir. Bunu icare akdine benzetmek doğru değildir. Çünkü burada tarafların böyle bir amacı olmadığı açıktır. Bunun için YİD modeli uygulamalarında kiralayan, kiracı gibi herhangi bir durumdan bahsedilmemektedir. YİD modelinin vakıf tamirine benzetilmesi her ne kadar benzerlik arz etse de yine sözleşmenin içeriği ele alındığında herhangi bir vakfın varlığından söz edilmemekte, bir vakıf bulunmamaktadır. Cuâle'ye benzetilmesi de kanaatimizce doğru olmasa gerekir. Çünkü burada bir ödül vaadi söz konusu değildir. Dolayısıyla YİD sözleşmesinin içeriği ve tarafların amaçları incelendiğinde eğer klasik bir akde benzetilecekse en uygun akdin istisnâ' akdi olduğunu söylemek daha tutarlı olacaktır.

Fakat YİD modelinin klasik istisnâ' akdi ile tam olarak uyduğunu söylemek de mümkün değildir. Çünkü istisnâ' akdinde süre tayini söz konusu değilken YİD modelinde süre tayin edilmektedir. İstisna akdi her ne kadar son dönem âlimler

⁹⁶ Reşud, *el-Ukûdu'l-Mübtekire*, 112.

⁹⁷ Bu işlemlerin detaylı açıklamaları için bk. Süleyman Kaya, *Osmanlı Hukukunda İcâreteyn* (İstanbul: Klasik Yayınları, 2014), 36 vd.

⁹⁸ Boşnak, "Tevzîfî'l-'akdi'l-binâi ve't-teşğil ve'n-nakl", 330; Ebû Süleyman, "Akdu'l-binâi ve't-teşğil ve'l-i'âdeti'l-mülk", 685.

⁹⁹ Ahmed Muhyiddin Ahmed, "Tatbiku nizâmi'l-binâi ve't-temlik", 536; Muhammed Takî el-Osmani, "Akdu'l-binâi ve't-teşğil ve nakli'l-mülkiyye mine'n-nâhiyeti's-şer'iyye", *Mecelletü Mecmai'l-fikhi'l-İslâmî* 19/4 (2013), 741; Muhammed Abduh Ömer, "Tatbiku nizâmi'l-binâi ve't-temlik B.O.T. fi ta'miri'l-evkâf ve'l-merâfiki'l-'amme", *Mecelletü Mecmai'l-fikhi'l-İslâmî* 19/4 (2013), 777.

tarafından bağlayıcı sayılsa da; klasik görüşte taraflar için bağlayıcı değilken YİD başından itibaren bağlayıcı bir akittir. İstisna akdinde malzeme, sâni' tarafından karşılanırken, YİD modelinde arazi, yapı inşa hakkı gibi konular işveren tarafından karşılanmaktadır. Bunun yanında klasik istisnâ' akdi YİD modelinde olduğu gibi birçok akit barındırmamakta sipariş verilip, siparişin yapılmasıyla ücretin takdim edilip sonlandırıldığı bir akittir. Oysa YİD sözleşmesi temel üç akdi (inşa-işletme-devir) ve bu akitlerin bağlantılı olduğu birçok akdi (yed-i emin sözleşmesi, sigorta sözleşmesi, müşavirlik sözleşmesi, taşeron sözleşmesi, kredi anlaşmaları) içermektedir. Bu yönüyle daha önce bahsettiğimiz birleştirilmiş akitlerden karma akitler içerisinde kabul edilebilir. Karma akitlerde birbiri ile bağlantılı fakat her bir akdin belirli bir parçasının kullanıldığı akitler olarak ele alınırsa YİD modelinin istisnâ' , icare, mülkiyet devri gibi birçok akdin bir bütün halinde değil parçalar halinde kullanıldığı bir akit olarak değerlendirilebilir. Burada yine safkateyn yasağı akla gelebilirse de bu yasağın kapsamı ile ilgili olarak fukaha görüşlerinden bahsettiğimiz üzere garar, cehalet, fasit şart, faiz, haksız kazanç içermesi durumunda bu yaktan bahsedilebilirdi. YİD modelinde ise gararın, cehaletin, haksız kazancın olması zor bir ihtimaldir. Daha önce de bahsettiğimiz gibi bu işlemler bütün şartları ve içeriğiyle tarafların hukukî temsilcileri tarafından en ince detayına kadar açık bir şekilde beyan edilerek incelenen işlemlerdir. Burada belki faizli işlemlerin olması YİD modeli hakkında şüphelere sebep olabilirse de faiz işlemi akdin aslı ile ilgili olmayıp projeyi yüklenen kurumun finans temin ederken giriştiği bir işlemdir. Bunun uygun görülmesi elbette mümkün değildir. Fakat bu akdin aslını şüpheye sokacak bir durum değildir. Aslen caiz olabilecek bu akdin kuruluşunda faizsiz finans şartı koşulması ve şarta riayet edilmesi durumunda YİD sözleşmesi ile ilgili bir fikhî sorunun olmayacağı kanaatindeyiz.

SONUÇ

Bu çalışma sonucunda aşağıda belirttiğimiz sonuçlara ulaşılmıştır.

1. İstisnâ' akdi, ilk bakışta İslâm hukukunun genel prensiplerine aykırı bir görünüm arz etmesine rağmen, esasında sünnet ve icma'a dayalı meşru bir akit olup geçmişten günümüze ihtiyaç hissedilen bir akittir.
2. Zamanın ve şartların değişmesine bağlı olarak istisnâ' akdi ile ilgili bazı görüşlerde ve akdin kullanım alanlarında da değişiklikler olmuştur.
3. Günümüzde istisnâ' akdine bağlı olarak büyük çaplı projeler gerçekleştirilmektedir. İslamî finans alanında da meydana gelen gelişmelerle birlikte istisnâ' akdi bir finans tekniği olarak kullanılmaya başlanmıştır.
4. Katılım bankalarında istisnâ' akdi paralel istisnâ' (alt istisnâ') şeklinde uygulanmaktadır. Bu uygulama, teoride birbirinden bağımsız istisnâ' akitleri şeklinde gerçekleşmekle birlikte fikhî açıdan bazı sorunlar içermektedir. Banka istisnâ' ak-

dinde sâni' pozisyonunda olması gerekirken, pratikte hiçbir sorumluluğu üstlenmeyen ve sadece müstasni'i finanse eden bir kredi kuruluşu görünümündedir. Dolayısıyla bu işlemin fıkha uygun olabilmesi için dayandırıldığı istisnâ' akdinin ilkelere uygun olarak yapılması ve tarafların akde bağlı olarak meydana gelen sorumluluklarını yerine getirmesi gerekir. Aksi takdirde teoride fıkha uygun ama pratikte faiz yasağını delmeye yönelik bir çaba olacaktır.

7. İstisnâ' sukûkunda da benzer bir durum söz konusudur. Teoride fıkha uygun, uygulamada ise asıl niyetlerin üzerini örten bir yapı arz etmektedir. Taraflardan kaynak kuruluş veya yüklenici firma, projesine finans temin etmek istemektedir. Amacı ortak bulmak değil finans ihtiyacını gidermektir. Yatırımcı ise projeye ortak olmak niyetinde değil risksiz ve sorumluluk üstlenmeden kâr elde etme düşüncesindedir. Ticarete az risk olabilecek alanlara yönelmek tabii karşılanabilir fakat bunun faiz yasağını delmeye yönelik şeklen fıkha uygun uygulamalarla yapılması uygun görülmemelidir.

8. YİD modeli çoğunlukla istisnâ' akdine dayandırılan ve özellikle kamu kurumlarının büyük çaplı projelerini hayata geçirmek için kullandıkları bir modeldir. Model birçok akdin birleşimiyle oluşan karma akit hüviyeti arz etmektedir. Bu akitler fıkha kabul ettiği ve birbirine bağlı olarak yapılmasında bir sakınca görülmeyen akitlerdir. Dolayısıyla projenin İstisnâ' akdine dayalı olarak ihaleyle bir şirkete verilmesi şirketin vereceği hizmetin karşılığını bu yapıyı kullanarak alması ve sonunda yapıyı kamu kurumuna devretmesi fikhî açıdan sorun teşkil etmemektedir. Fakat günümüz uygulamalarının neredeyse tamamında şirketlerin, projeyi hayata geçirirken faizli finans yollarına başvurmaları fikhî sorunlar oluşturmaktadır. Bu finansmanın, faizsiz finans araçları ile giderilmesi durumunda bu sorun da giderilmiş olacaktır. YİD modelinde diğer bir sorun ise projenin maliyetinin ve proje bittikten sonra getirisinin iyi hesaplanmasıdır. Aksi takdirde kamu kurumu zarara sokulmuş olacaktır ki bu da fikhî açıdan toplum maslahatının gözetilmemesi bakımından mahzurlu bir durumdur.

KAYNAKÇA

AAOIFI *Faizsiz Finans Standartları*, Çev. İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi. İstanbul: Türkiye Katılım Bankaları Birliği, ts.

Acar, Abdullah. *Fikhî Açıdan Kur'an Kıssaları*. Konya: e-Kopi, 2010.

Acar, M. Cemil. *Havaalanı terminal binalarında yap-işlet-devret modeli*. Ankara: Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü Yayınları, 2007.

Ahmed Muhyiddin Ahmed. "Tatbiku nizâmi'l-binâi ve't-temlik B.O.T. fi ta'mîri'l-evkâf ve'l-merâfiki'l-'amme". *Mecelletü Mecmai'l-fikhi'l-İslâmi* 19/4 (2013), 511-554.

- Akkurt, Sinan Sami. "Türk Özel Hukukunda İş Sözleşmesi ile Eser Sözleşmesinden Kaynaklanan Başlıca Yükümlülükler ve Anılan Sözleşmelerin Ayırt Edilmesi". *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fak. Dergisi* 10/2 (Aralık 2008), 13-64.
- Akman, Ahmet. "İslâm Borçlar Hukukunda İstisnâ' Sözleşmesi (Türk Hukuku İle Mukayeseli)". *The Journal of Social Science* 3/5 (Şubat 2019), 1-45.
- Aktan, Hamza. *İslam Borçlar Hukuku'nda Selem ve İstisnâ' Akitleri*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, İslâmî İlimler Fakültesi, Doktora Tezi, 1976.
- Aktan, Hamza. "İstisnâ'". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23/393-396. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Aktepe, İshak Emin. *İslam Hukuku Çerçevesinde Finansman ve Bankacılık*. İstanbul: Hayat Yayınları, 2012.
- Aktepe, İshak Emin. *Katılım Finans*. İstanbul: TKBB Yayınları, 2017.
- Aktepe, İshak Emin. *Sorularla Katılım Bankacılığı*. İstanbul: TKBB Yayınları, 2013.
- Albayrak, Ahmet - Özsoy, Şerafettin. "Katılım Bankacılığı Ekosistemi: Paydaşlar, Kurumlar ve Piyasalar". *Yaşayan ve Gelişen Katılım Bankacılığı*. ed. Şakir Görmüş vd.. İstanbul: TKBB Yayınları, 2019, 78-99.
- Ali Haydar Efendi, Hocaeminefendizade. *Dürerü'l-hükkam şerhu Mecelleti'l-ahkam*. çev. Raşit Gündoğdu- Osman Erdem. 4 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2016.
- Aşkar, Muhammed Süleyman. *Bey'ü'l-murabaha kema tecrihi'l-bünuki'l-İslamiyye akdü's-selem ve akdi'l-İstisnâ' ve imkaniyyeti istifadeti'l-bünuki'l-İslamiyye minhuma*. Amman: Dârü'n-Nefâis, 2. Basım, 1995.
- Bâbertî, Ekmelüddîn Muhammed b. Mahmûd b. Ahmed. *el-İnâye şerhü'l-Hidâye*. B.y.: Daru'l-Fikr, ts. (Şamile Baskısı).
- Bayındır, Servet. "Sukûk Uygulamaları ve Fikhî Tahlili". *II. Uluslararası İslam Ticaret Hukuku Kongresi "Günümüzdeki Meseleler"*. 831-848. Konya: KTO Karatay Üniversitesi Yayınları, 2016.
- Bedrân, Kâsib b. Abdülkerim. *Akdü'l-İstisnâ' fi'l-fikhi'l-İslami*. Dammam: Matâbiu'ş-şerim, 2. Basım, 1984.
- Bekrû, Kemaleddin Cum'a. *Akdu'l-İstisnâ' ve suveruhu'l-mu'âsıra*. Sa'd b. Muhammed el-Munifi Vakfı, 2017.
- Berki, Ali Hikmet. *Açıklamalı Mecelle*. İstanbul: Hikmet Yayınları, 1982.
- Boşnak, Ahmed. "Tevzîfi'l-'akdi'l-binâi ve't-teşgîl ve'n-nakl (B.O.T.) fi inşâi ve idâreti'l-merâfiki'l-'amme". *Mecelletu Külliyyet'il-Şeri'atî ve'l-Kanûn el-Câmiatü'l-Esmeriyye el-İslâmiyye* 0/1 (2018), 311-374.

- Cebeci, İsmail. “Sukûk”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 10 Haziran 2020. <https://islamansiklopedisi.org.tr/sukuk>
- Çakmak, Ali Osman. *İslam Hukukunda İstisnâ‘ Akdi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011.
- Çalışkan, İbrahim. “İstisnâ‘ Akdinin Mahiyeti ve Unsurları”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 31/1 (1989), 349-365.
- Dede, Kenan. *Katılım Bankalarında Hazine Ürünleri ve Sermaye Piyasası Uygulamaları*. İstanbul: TKBB Yayınları, 2017.
- Derdir, Ebû'l-Berekat Ahmed b. Muhammed b. Ahmed. *Şerhu's-sağîr ala akrebi'l-mesâlik ila mezhebi'l-İmâm Mâlik*. Kahire: Dârü'l-Maârif, ty.
- Durmuş, Abdullah. “İslâm Hukuku Açısından Günümüz Kredi ve Finansman Yöntemleri”. *İslam Hukuku Açısından Tarihten Günümüze Kredi ve Finans Yöntemleri*. ed. Hasan Hacak. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2011.
- Ebû Ğudde, Abdusettâr. “Akdu'l-binâi ve't-teşğil ve'l-i'âde (B.O.T.) ve tatbikuhu fi ta'miri'l-evkâf ve'l-merâfiki'l-'amme”. *Mecelletü Mecmai'l-fıkhi'l-İslâmi* 19/4 (2013), 613-642.
- Ebû Ğudde, Abdusettar. “Es-Sukûku'l-İslamiyye (et-Tevrik) ve tatbikatuhe'l-mu'âsıra ve tedavuluhâ”. *Mecelletü Mecmai'l-fıkhi'l-İslâmi* 19/2 (2013), 675-732.
- Ebû Süleyman, Abdulvehhâb İbrahîm. “Akdu'l-binâi ve't-teşğil ve'l-i'âdeti'l-mülk B.O.T. Build Operate Transfer”. *Mecelletü Mecmai'l-fıkhi'l-İslâmi* 19/4 (2013), 643-702.
- Etçioğlu, Erkal. *Yap-İşlet-Devret Modeli ve Türkiye Uygulamasının Analizi*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1997.
- Haccâvî, Şerefeddin Musa b. Ahmed b. Musa b. Salim Ebü'n-Necâ. *el-İknâ' li-tâlibi'l-intifâ'*. thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türki. Riyad: Dâretü'l-Melik Abdülazîz, 2002.
- Hın, Mustafa vd.. *el-Fikhü'l-menhecî 'alâ mezhebi'l-İmâm eş-Şâfiî*. 8 Cilt. Dımaşk: Dârü'l-Kalem, 4. Basım, 1992.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emin b. Ömer b. Abdülazîz ed-Dımaşkî, *Reddü'l-mühtâr ale'd-Dürri'l-muhtâr: Şerh-i Tenviri'l-ebzar*. thk. Adil Ahmed Abdülmevcud- Ali Muhammed Muavviz. Riyad: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 2003.
- İbnü'l-Hümâm, Kemâlüddîn Muhammed b. Abdilvâhid b. Abdilhamîd es-Sivâsi el-İskenderî. *Şerhu Fethu'l- Kadir*. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003.
- İmranî, Abdullah b. Muhammed b. Abdullah. *el-Ukudu'l-maliyyeti'l-murekkebe*. Riyad: Dâru Künûzi İşbilyâ, 2. Basım, 2010.

- İnanır, Ahmet. “İslâm Hukuk Düşüncesinde Bileşik Mâli Sözleşmeler”. *International Journal of Islamic Economics and Finance Studies = Uluslararası İslam Ekonomisi ve Finansı Araştırmaları Dergisi* 3/1 (Mart 2017), 7-39.
- İnanır, Ahmet. “Sukûkun Sözleşme Yapısı (Mürekkep, Karma ve Kendine Özgü Olup Olmaması Bakımından)”. *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/2 (Aralık 2017), 25-50.
- İSAR Bülten, Abdullah Tivnikli İSAR Vakfı Bülten Sitesi. “İstisna Akdi”. Erişim 09 Haziran 2020. <https://bulten.isar.org.tr/2014/09/İstisnâ-akdi-ali-ozturk-abdullah-akdemir/>
- İslâm Konferansı Teşkilâtı, “İslâm Fıkıh Akademisi”. Erişim 16 Haziran 2020. <http://www.iifa-aifi.org/2118.html>
- Kallek, Cengiz. “Ebû Saîd el-Berdâi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 26 Haziran 2020. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ebu-said-el-berdai>
- Karabulut, Muhammed. *Dünyada Ve Türkiye’de Yap-İşlet-Devret Modelinin İncelenmesi*. İstanbul: Beykent Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü İnşaat Mühendisliği Anabilim Dalı Tasarım Ve Yapım Yönetimi Bilim Dalı, 2017.
- Karaman, Hayreddin. “Akid”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 04 Mayıs 2020. <https://islamansiklopedisi.org.tr/akid>
- Karaman, Hayreddin. “Ticaret ve Faiz”. *II. Uluslararası İslam Ticaret Hukuku Kongresi “Günümüzdeki Meseleler”*. 21-30. Konya: KTO Karatay Üniversitesi Yayınları, 2016.
- Kâsânî, Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes’ûd b. Ahmed, *Bedâiü’s-sanâi’ fi tertibi’ş-şerâi’*. thk. Ali Muhammed Muavviz- Adil Ahmed Abdülmevcud. Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2. Basım, 2003.
- Kaya, Ergün vd.. *Havaalanlarında yap işlet devret uygulamaları: Antalya ve Atatürk havalimanlarındaki uygulamaların değerlendirilmesi*. Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2005.
- Kaya, Süleyman vd.. “Katılım Bankacılığında Kullanılan Sermaye Piyasası Ürün Ve Uygulamaları”. *Yaşayan ve Gelişen Katılım Bankacılığı*. ed. Şakir Görmüş vd. İstanbul: TKBB Yayınları, 2019.
- Kaya, Süleyman. *Osmanlı Hukukunda İcâreteyn*. İstanbul: Klasik Yayınları, 2014.
- Kurşat, Zekeriya. “Eser ve Vekâlet Sözleşmelerinin Nitelendirilmesi Sorunu ve Nitelendirmenin Hükmü”. *Journal of Istanbul University Law Faculty* 67/1-2 (Aralık 2011), 143-166.

- Muhammed Abduh Ömer. “Tatbiku nizâmi’l-binâi ve’t-temlik B.O.T. fî ta’mîri’l-evkâf ve’l-merâfiki’l-’amme”. *Mecelletü Mecmai’l-fikhi’l-İslâmî* 19/4 (2013), 757-800.
- Osmanî, Muhammed Takî. “Akdu’l-binâi ve’t-teşğil ve nakli’l-mülkiyye”. *Mecelletü Mecmai’l-fikhi’l-İslâmî* 19/4 (2013), 737-756.
- Öğüt, Salim. “İstihaze”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 23/334-335. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Özsoy, Şerafettin- Sayar, Yakup (ed.). *Kobi’ler için Adım Adım Katılım Bankacılığı*. İstanbul: TKBB Yayınları, ts.
- Öztürk, Ali - Akdemir, Abdullah. “Katılım Bankacılığında Fon Kullandırma Yöntemi Olarak İstisnâ’ ve Selem Akitleri”. *İslam Ve Finans*. ed. Necmettin Kızılkaya. 169-191. İstanbul: İSAR Yayınları, 2019.
- Pekdemir, Şevket. *İslâm Hukukunda Sözleşmelerde Cezâi Şart*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2016.
- Reşud, Halit b. Su’ûd. *el-Ukûdu’l-Mübtekire li’t-temvîl ve’l-istismâr bi’s-sukûki’l-İslâmiyye*. Riyad: Câmîatü’l-İmam Muhammed b. Suud, 2013.
- Samar, Mahmut. *İslâmî Finans Ürünlerinde Akitlerin Birleştirilmesi*. İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2019.
- Saraç, Mehmet - Çakmak, Umut. “İslâmî Finansta Risk Yönetimi”. *Yaşayan ve Gelişen Katılım Bankacılığı*. ed. Şakir Görmüş vd. İstanbul: TKBB Yayınları, 2019, 344-381.
- Sâvî, Ahmed. *Bulgatü’s-sâlik li-akrebi’l-mesâlik ala Şerhi’s-sagir*. tsh. Muhammed Abdüsselam Şahin. 4 Cilt. Beyrut: Dârü’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1995.
- Şerahsî, Ebû Bekr Şemsü’l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed. *el-Mebsût*. Beyrut: Daru’l-Ma’rife, 1979.
- Sümer, Eren. “Sukûkun Aslına Uygun Gelişimi ve Proje Finansmanında Kullanılması İçin Öneriler”. *Katılım Finansmanında Yeni Yaklaşımlar*. İstanbul: TKBB Yayınları, ts., 69-106.
- Şeybânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Hasen b. Ferkad. *el-Asl*. nşr. Mehmet Boynukalın. Beyrut: Daru İbn Hazm, 2012.
- Topal, Şevket. *İslâm Hukukunda Satış Akdi ve Mülkiyet*. Rize: STS Yayınları, 2014.
- Tunç, Hüseyin. *Katılım Bankacılığı-Felsefesi, Teorisi ve Türkiye Uygulaması*. İstanbul: Nesil Yayınları, 11. Basım, 2016.
- Turay, Fatih. *Finansal Açıdan İslâm Borçlar Hukuku*. İstanbul: Ensar, 2019.

- Ülev, Salih - Çeik, Mervan. “Tarımsal Üretim Finansmanı İçin Seleme Dayalı Finansman Modeli: Fıfık Örneği”. *Katılım Finansmanında Yeni Yaklaşımlar*. İstanbul: TKBB Yayınları, ts., 9-34.
- Yanpar, Atila. *İslâmî Finans İlkeler, Araçlar ve Kurumlar*. İstanbul: Scala Yayıncılık, 2. Basım, 2015.
- Zerkâ, Mustafa Ahmed. *Akdü'l-İstisnâ' ve medâ ehemmiyyetihi fi'l-istismârâtî'l-İslâmiyyeti'l-mu'âsıra*. Cidde: el-Ma'hedü'l-İslami li'l-Buhus ve't-Tedrib el-Benk'l-İslami li't-Tenmiye, 1420.
- Zeylaî, Ebû Muhammed Fahrüddîn Osmân b. Ali b. Mihcen b. Yûnus es-Sûfi el-Bârî. *Tebyînü'l-hakâik şerhu Kenzi'd-dekâik*. Bulak: el-Matbaatü'l-Kübra'l-Emiriyye, 1313.
- Zuhaylî, Vehbe. *Mevsuatü'l-fikhi'l-İslamiyyî ve'l-kazâya'l-mu'âsıra*. Dımaşk: Dârü'l-Fikr, 3. Basım, 2012.

